

Kulturdepartementet
Enheten för konstarterna
103 33 STOCKHOLM

Stockholm den 28 februari 2013

Remissvar över Läsandets kultur – slutbetänkande av Litteraturutredningen SOU 2012:65

ALIS (Administration av Litterära rättigheter i Sverige) har beretts tillfälle att yttra sig över slutbetänkande av Litteraturutredningen SOU 2012:65. ALIS skulle härmed vilja lämna följande synpunkter.

DISPOSITION

ALIS kommer inledningsvis att kortfattat beskriva den verksamhet som föreningen bedriver. Därefter belyses ALIS övergripande inställning till betänkandet, följt av några särskilda nedslag, varefter yttrandet avslutas med några sammanfattande kommentarer.

OM ALIS

År 1995 stiftades organisationen ALIS av Sveriges Författarförbund, Sveriges Dramatikerförbund, Svenska Journalistförbundet och Sveriges Läromedelsförfattareshörens förbund.

ALIS arbetar med kollektiv rättighetshantering på det litterära området. Detta innebär att ALIS tillsammans med något, några eller alla stiftarförbund tecknar avtal om vidareanvändning av litterära rättigheter i de fall då det bättre lämpar sig med masslicensiering än med styckelicensiering. ALIS

utlöser även avtalslicenser på textområdet samt hanterar individuell utbetalning av upphovsrättsersättning på uppdrag av stiftarförbunden eller externa aktörer.

ALIS har fyra medlemmar i form av sina stiftande förbund. Stiftarförbunden erbjuder sina medlemmar möjlighet att teckna ett förvaltningsavtal rörande medlemmens vidareanvändningsrättigheter, ett

förvaltningsuppdrag som förbunden därefter kan överlämna till ALIS efter vederbörliga beslut. Även rättighetshavare efter avlidna upphovsmän samt de levande upphovsmän som inte når upp till förbundens medlemskrav har möjlighet att få sina vidareanvändningsrättigheter förvaltade av ALIS, vilket sker genom ett tecknande av ett förvaltningsavtal direkt med ALIS. Till dags dato har drygt 4 000 litterära upphovsmän eller dess rättighetshavare tecknat ett förvaltningsavtal av någon av de typer som nämns ovan. Den som bor eller är medborgare i ett annat land än Sverige kan teckna ett förvaltningsavtal på samma sätt och med samma verkan som en svensk upphovsman/rättighetshavare kan göra.

Förvaltningsuppdraget innebär att rättighetshavaren uppdrar åt ALIS att förvalta och bevaka dennes upphovsrättsliga intressen i vidareanvändningshänseende. ALIS uppgift är att förhandla, teckna avtal, inkassera och utbetala ersättningar samt att bevaka anslutna upphovsmäns litterära verk när dessa

vidareanvänds i någon form. Med vidareanvändning menas all användning som sker utanför det s.k. primäravtalet, som är det första avtalet om nyttjande av verket. Uppdragets närmare omfattning framgår av innehållet i de avtal som ALIS/stiftarorganisationerna tecknar med upphovsmanen/rättighetshavaren. ALIS betalar ut ersättning även till andra upphovsmän än de som tecknat ett förvaltningsavtal. I ALIS databas finns utbetalningsuppgifter till drygt 11 000 litterära upphovsmän och deras arvingar.

ÖVERGRIPANDE SYNPUNKTER PÅ BETÄNKANDET

Övergripande anser ALIS att kommittén i sitt betänkande har analyserat och kartlagt litteraturbranschen (kap. 2-13) på ett gediget sätt.

ALIS vill lyfta fram att litteraturbegreppet så som det beskrivs i direktiven till Litteraturutredningen (Kommittédirektiv 2010:24) får en oinsatt att förstå att litteratur enbart är en vara som köps av en kund. Detta språkbruk används därefter genomgående i betänkandet, då det i stort sett bara är konsumentperspektivet och dess möjlighet till utbud, efterfrågan, läsvana, läsfärdighet, läslust med mera som utreds. Litteraturen som demokratiyttring får med ett sådant synsätt en kraftig slagsida åt mottagarens håll och avsändarens perspektiv blir bristfälligt belyst. ALIS vill i detta sammanhang poängtera att boken, enligt Europeiska Rådet, har en *dubbel karaktär både som bärare av kulturella värden och som handelsvara*.¹

ALIS menar även att betänkandet har ett alltför starkt fokus på allmän skönlitteratur, i förhållande till andra litterära områden såsom fack, läromedel, dramatik och journalistik, som beaktas knapphändigt.

¹ Europeiska Unionens Rådsresolution av den 8 februari 1999 om fasta bokpriser inom homogena gränsöverskridande språkområden (1999/C 42/02)

De litterära upphovsmännens försörjningsvillkor och ställning som avtalsslutande part

ALIS delar i stort sett kommitténs beskrivning av hur branschen fungerar, men vill göra följande tillägg såvitt avser upphovsmännens försörjningsvillkor och deras ställning som avtalsslutande part, vilket är ett av de av kommittén beskrivna "orosmolnen" för litteraturens ställning.

Upphovsrättens grundläggande funktion är att stimulera konstnärligt och litterärt skapande genom att ge den som har skapat något rätten att råda över och tillgodogöra sig resultatet av sitt skapande. Denna grundläggande funktion har under de senaste decennierna kommit att undermineras, då upphovsmännen har fått se sin ställning som avtalsslutande part försvagas kraftigt. ALIS anser att det i betänkandet inte ges en rättvisande bild dels av de litterära upphovsmännens möjligheter att försörja sig på sitt skapande, och dessutom av deras möjligheter att behålla kontrollen över och därmed aktivt kunna verka för olika typer av nyttjanden av sina verk.

ALIS ser en utveckling som går mot alltmer fragmentiserade ersättningar, vilket gör ersättning för vidareanvändningar än viktigare för upphovsmännens försörjning då fragmentiserade ersättningar leder till en större spridning av intäkter över tid. Då en upphovsman inte har möjlighet att sluta för sin del förmånligare avtal kan producentledet tillägna sig mer långtgående rättigheter till en förhållandevis låg ersättning. Historien har visat att stora koncentrationer av rättigheter hos endast en eller ett fåtal aktörer i producentledet ofta får konsekvenser i form av minskad tillgänglighet och inlåsnings effekter, något som inte gynnar vare sig upphovsmannen eller den enskilde mediekonsumenten.

ALIS anser vidare att kommittén borde ha kommit med fler förslag till stärkande av upphovsmännens försörjningsmöjligheter. Detta särskilt då det konstateras att allmänlitterära upphovsmän i regel har en låg inkomstnivå i förhållande till en ofta hög utbildningsnivå, och att de generellt har svårt att försörja sig på sitt skrivande. Tillkomsten av litteratur och återväxten av etablerade litterära upphovsmän som kan försörja sig på sitt skapande kan inte ha så dåliga förutsättningar. Vad som krävs är istället att upphovsmännens försörjningsmöjligheter stärks, och att kompletterande anslag till värn om vårt språk, läsningen och litteraturen och därmed individens och samhällets utveckling införs.

Den vertikala integrationen i bokbranschen

ALIS vill dessutom peka på ytterligare ett av utredningens "orosmoln" för litteraturens ställning, nämligen det som rör den vertikala integrationen i bokbranschen. ALIS beklagar, i likhet med våra stiftarförbund, att utredningen inte haft möjlighet att undersöka frågan om vertikal integration på ett, som utredningen uttrycker det, "systematiskt sätt"². Den vertikala integrationen i bokbranschen leder dels till en snedvridning av konkurrensförhållanden och tveksamma ekonomiska fördelar för stora aktörer gentemot mindre aktörer, vilket påkallar en översyn av konkurrensrättslagstiftningen. Men dessutom har den vertikala integrationen mer långtgående effekter för ett litet språkområde som Sverige, i form av begränsningar av det tillgängliga utbudet och möjligheten för var och en att bidra till utbudet och därmed dess mångfald och rikedom, något som får allvarliga konsekvenser i demokratiskt hänseende.

² Citat från utredningens sida 388.

Frågor som behöver ställas i det här sammanhanget är vilka böcker som är tillgängliga, på vilket sätt de presenteras och vem/vilka som har gjort urvalet. Det är av absolut nödvändighet att regeringen ser till att den utredning som tillsätts får direktiv att använda det dubbla perspektivet där boken är såväl en *kulturbärare* som en *vara*.

SÄRSKILT OM FÖRSLAGET ATT GE FOLKBIBLIOTEKEN MÖJLIGHET ATT ARBETA AKTIVT MED E-BÖCKER

Utredningens bedömning och förslag: Det är viktigt att biblioteken kan hantera avtal om nyttjande av upphovsrättsligt skyddad litteratur i elektroniska format. Enskilda folkbibliotek saknar i dag sådana resurser och vår bedömning är att huvudmännens samarbetsorganisation, Sveriges Kommuner och Landsting, är bäst lämpad att träda in som avtalspart gentemot rättighetshavarna. Staten bör kunna bistå i en sådan utveckling.

Förslaget är även att Kungl. biblioteket ges i uppdrag att möjliggöra för externa distributörer att tillhandahålla e-resurser via den nationella katalogen Libris och att säkerställa att upphovsrättsligt fri e-litteratur finns tillgänglig denna väg för förmedling via det allmänna biblioteksväsendet

ALIS ställer sig bakom utredningens bedömning och förslag, under förutsättning att uppföljning sker för att tillförsäkra att det resulterar i sundare konkurrensförutsättningar och ett bredare utbud för läsarna, samtidigt som rättsinnehavarna garanteras en skälig ersättningsnivå.

Folkbiblioteken bör ges ökade möjligheter att arbeta aktivt med e-böcker i syfte att kunna erbjuda läsarna ett brett utbud. ALIS anser att folkbibliotekens uppdrag bland annat ska vara att för tillgänglighetens och breddens skull tillhandahålla litteratur i alla format. En övergång från fysiska böcker till exempelvis e-böcker bör dock endast ske under förutsättning att samma övergång sker på marknaden för försäljning av litteratur. Folkbiblioteken bör inte reduceras till e-bibliotek därför att biblioteken väljer att fokusera på inköp och utlån av e-böcker.

I det här sammanhanget vill ALIS dock betona vikten av att inse och beakta att bibliotekens utlåning av e-böcker är den i stort sett enda "marknaden" att tala om för e-böcker i dagsläget. Förlagens försäljning direkt till konsument är fortfarande mycket begränsad och genererar inte intäkter av det slag som fysiska böcker kan göra, varken för förlagen eller för upphovsmännen. Förlagens och upphovsmännens intäkt är väsentligt lägre per utlånad e-bok jämfört med intäkten per såld e-bok. Ökade möjligheter för läsare att låna e-litteratur på folkbiblioteken riskerar att slå ut marknaden för försäljning av e-böcker redan innan den har hunnit ta fart, då en lånad e-bok inte skiljer sig ifrån en köpt e-bok på samma sätt som en lånad fysisk bok skiljer sig från en köpt fysisk bok. Om en fortsatt förskjutning av marknaden ifrån fysisk litteratur mot digital litteratur förutspås finns således en risk att såväl förlagens som upphovsmännens intäkter kommer att minska, då intäkterna ifrån försåld fysisk litteratur minskar och detta inte kompenseras av motsvarande ökning av intäkter ifrån försåld e-litteratur.

Det återstår att se om folkbibliotekens förhandlingskapacitet stärks om Sveriges kommuner och landsting (SKL) tar på sig ett förhandlingsuppdrag för folkbibliotekens räkning gällande e-böcker och vilka effekter det i så fall kan få för förlagen och upphovsmännen. ALIS befarar att om en samsyn inte uppnås finns risker, t.ex. att piratmarknaden för e-böcker får ökad tillströmning. På samma gång befarar ALIS att en alltför stark prispress i förhandlingsledet kan skapa en ekonomisk proble-

matik för såväl upphovsmän som förlag (flera förlag delar intäkterna av e-boksförsäljningen lika med författaren, dock inte t.ex. Bonnierförlagen vars standardvillkor är att ge 24 % av intäkterna av e-boksförsäljningen till författaren). Översättare ersätts ofta med en engångssumma för e-boksrättigheter, som i dagsläget är låg jämfört med översättares ersättning för andra format.

ALIS anser att för ett brett utbud är det viktigt att biblioteken som tillhandahåller e-litteratur inte begränsar sig till endast en eller ett fåtal distributörer, som exempelvis Elib, utan att även andra distributörer ges möjlighet att nå läsare med e-böcker via biblioteken. Det är lämpligt att Kungliga biblioteket får i uppdrag att se till att detta kan ske via Libris.

Slutligen vill ALIS understryka att det krävs avtal för nyttjande av upphovsrättsligt skyddat material och att det är av stor vikt att förslaget genomförs med respekt för upphovsrätten.

SÄRSKILT OM UTÖKAT STÖD TILL BACKLISTDIGITALISERING

Utredningens förslag: Det stöd till digitalisering av förlagens backlist som införts på prov under 2012 bör fortsätta och vidareutvecklas genom att 2 miljoner kronor per år omprioriteras för ändamålet inom anslag 3:1. Den miljon som avsatts tillfälligtvis för detta stöd bör också under kommande två år användas för ändamålet. Bidraget bör samtidigt göras om till ett renodlat efterhandsstöd. Vår bedömning är också att en viktig utveckling sker vad gäller s.k. utökade e-böcker och att sådana bör kunna komma i fråga för stöd inom ramen för planerad utgivning.

ALIS vill inledningsvis peka på att begreppet backlistdigitalisering är missvisande, då begreppet "backlist" är ett begrepp som av olika aktörer i branschen och i olika sammanhang tillmäts olika och mycket skilda betydelser. Det bör därför bytas ut till ett mer neutralt begrepp, t.ex. stöd till e-boksutgivning.

ALIS är generellt positivt till att tidigare utgiven litteratur kan digitaliseras och därmed göras tillgänglig för en bredare läskrets. ALIS utgår dock från att stödet inte med automatik tillfaller det tidigare utgivande förlaget, då rättigheter efter en tid ofta återgår till upphovsmännen, som då har möjlighet att upplåta dem till ett nytt förlag. Något som heller inte är ovanligt är att digitala utgivningsrättigheter inte ingick i upphovsmännens primära avtal med de ursprungliga förlagen, och även då har upphovsmännen möjlighet att upplåta de rättigheterna till ett nytt förlag.

ALIS delar utredningens slutsats att stödet bör göras om till ett renodlat efterhandsstöd, då incitamentet till att digitalisera viss litteratur inte behöver ifrågasättas om digitalisering skett före beviljandet av stöd.

SÄRSKILT OM DIGITALISERING AV KULTURARVET

ALIS vill i detta sammanhang påminna om de möjligheter som införandet av nya avtalslicenser kommer att innebära för tillgängliggörandet tidigare ej digitaliserade litterära verk. De föreslagna nya bestämmelser i upphovsrättslagen rör bland annat möjligheterna för arkiv och bibliotek att digitalisera och tillgängliggöra upphovsrättsligt skyddade verk (exv. 42 d § URL) samt införandet av en särskild avtalslicens.

Ett avtal med avtalslicensverkan medför en smidig, kostnadseffektiv och heltäckande lösning till nytta för samtliga inblandade parter. Konstruktionen kommer därför att kunna underlätta rättighetshandlingen för många av de digitala nyttjanden som framtiden har att erbjuda.

ALIS ser gärna att det till den av utredningen föreslagna centrala förhandlingsparten för biblioteken, må denna vara SKL eller KB, även får mandat att ta sig an förhandlingar avseende de kommande avtalslicenserna.

SAMMANFATTANDE SYNPUNKTER

ALIS tillstyrker förslaget att ge folkbiblioteken möjlighet att arbeta aktivt med e-böcker samt att stödet till backlistdigitalisering utökas, och vill därutöver särskilt lyfta fram aspekter kring de litterära upphovsmännens försörjningsvillkor och ställning som avtalslutande part, den vertikala integrationen i bokbranschen samt införandet av nya avtalslicensers betydelse för möjligheterna till digitalisering och tillgängliggörande av kulturarvet.

I övrigt instämmer ALIS med de synpunkter och slutsatser som framförts av våra stiftarförbund samt ansluter till de remissyttranden som ingetts av dem.

Stockholm samma dag som ovan

Magnus Lindström
Ordförande

/ Sara Forslund
Jurist